

“Ще не вмерла Україна...”

Україна на сучасному етапі її розвитку переживає одночасно три трансформації. Перша з них пов'язана з глобальними змінами на Землі, друга та третя — з переходом від тоталітаризму до демократії та від централізованого управління до ринкових відносин в економіці відповідно.

Цю тему широко обговорюють на державному рівні, в наукових колах та у засобах масової інформації. Редколегія журналу вирішила знайомити читачів із різними думками на проблеми українського сьогодення.

Пропонуємо скорочений варіант статті О. Ксенжека “Ще не вмерла Україна...” та статтю Е. Лібанової щодо демографічного стану України. Цю тему ми продовжимо обговорювати в наступних числах журналу.

Октавіан Ксенжек

доктор хім. наук,
професор
Українського державного
хіміко-технологічного
університету,
м. Дніпропетровськ

Якщо без ілюзій подивитися на реальний стан України, то виникає дуже неприємне відчуття: країна невідворотно наближається до розвилки, на якій їй належить зробити необоротний вибір грядущого шляху, і дуже великою є вірогідність, що і цього разу він виявиться найгіршим з можливих, як це бувало і раніше.

Чому за сімнадцять років незалежності Україна замість того, щоб будувати потужну державність, знову опиняється на роздоріжжі?

Україна страждає цілим спектром недуг різної природи: генетичних, психічних, соматичних. Наприклад, уроджена нездатність до самоорганізації: “два українці — три гетьмани”. Виражений імунodefіцит відносно реліктів комуністичної ідеології і досить бурхливої активності її нинішніх носіїв, стан національної свідомості — її роздвоєння з фундаментальних питань, від яких залежить саме

існування України, таких як відношення до колишньої метрополії, мовна проблема і т. ін. Нарешті, Україна просто фізично вмирає — за відносною швидкістю скорочення населення вона обігнала всі країни світу.

Цей далеко не повний перелік наших хвороб у сукупності, особливо у взаємному сполученні, робить прогноз майбутнього дуже невизначеним.

Не виключений летальний результат, якщо не відразу, то трохи згодом, — зникнення України як держави з політичної карти світу або ж асиміляція її колишньою метрополією, що реінкарнується як імперія, у вигляді формально “самостійної” країни. Можливим і навіть найбільш вірогідним є варіант, при якому держава Україна, зберігаючи свою назву і формальні атрибути, перетворюється на справді на декорацію, що прикриває від чутливих поглядів світової спільноти заповідну зону безконтрольного свавілля олігархічних кланів.

**Статтю в повному обсязі надруковано в журналі “Універсум” (№11-12, 2007 р. та в перших числах журналу за 2008 р.)*

Державницький інстинкт

Близько 80 років тому видатний український історик і соціолог **Вячеслав Липинський**, намагаючись осмислити причини безславної кончини Української Народної Республіки 1918-20 років, визначив українську націю як “недержавотворчу”, таку, що не має “державницького інстинкту”.

Не всіх приваблює перспектива “політичної імпотенції”, і принаймні частині громадян України дуже хотілося би знайти доводи або факти, що давали хоча б якусь підставу засумніватися в абсолютній безнадійності діагнозу, що його поставив Липинський.

Існування України упротягом ось уже 17 років в її нинішньому дуже невизначеному стані може трактуватися в цьому відношенні і “за здоров’я” і “за упокій”, але усе-таки залишає надію на те, що деякий залишковий

“державницький інстинкт” у нас є. Інстинкт цей споконвічно дуже слабкий і до того ж сильно пригнічений тривалим перебуванням України в утробі Російської імперії, спочатку в її царському, а потім у радянському варіанті. Проте, якщо зберігається хоч щонайменша надія на те, що цей інстинкт все ж таки може прокинутися, то буде великим гріхом, якщо народ України цієї надії не виправдає.

Історія виявила по відношенню до нас виняткову щедрість. Двічі за сто років вона надавала Україні, можна сказати дарма, не вимагаючи від неї особливих зусиль, шанс виявити власну гідність. У перший раз Україна не зуміла скористатися наданим шансом. Зараз вона на межі того, щоб втратити і другий шанс. Історія не вибачає тим, хто не знаходить у собі волі, розуму і

можливості, щоб реалізувати її дари. Дай Боже, щоб народу України цього разу вистачило необхідних якостей для того, щоб не опинитися поза історією. Іншого шансу не буде.

На жаль, поки це не більш, ніж надія, але зовсім не впевненість. Для того, щоб ця надія реалізувалася, Україна потребує комплексного й інтенсивного лікування. Для того, щоб лікування було ефективним, йому повинна передувати постановка надійного й об’єктивного діагнозу. Це завдання необхідне і невідкладне, але дуже непросте. Особливо для нас, схильних до маревних месіанських ідей і так само несхильних до того, щоб помічати, а тим більше аналізувати свої власні слабкості, помилки і вади.

Спробуємо почати з того, щоб побачити себе ніби “збоку”, не такими, якими ми самі себе уявляємо, а якими ми є насправді. Отже, “об’єктивно” — як пишуть лікарі, відкриваючи чергову історію хвороби.

Демографічна криза

Спочатку подивимось, як ми виглядаємо як популяція людей, що налічує зараз приблизно 46,5 млн. осіб, яка мешкає вже тисячі півтори або більше років на території, яка приблизно збігається з нинішніми контурами України, яка зв’язана узами генетичної спорідненості в шістдесяті або більше поколіннях, яка не зазнає особливих лінгвістичних труднощів у взаємному спілкуванні, яка тісно пов’язана незліченною кількістю зв’язків — культурних, економічних, виробничих, матримоніальних та інших.

Народжуваність — 8.7 на 1000 населення. Це 222-е місце з 226. У порівнянні з першим місцем (Нігер — 51.3 на 1000) наш показник несумірно низький, але нічого катастрофічного в цьому немає. В більшості країн Європи народжуваність взагалі невисока; в Німеччині, наприклад, вона навіть нижча, ніж в Україні, а саме: 8.4 на 1000 — 225-е (передостаннє) місце в рейтингу.

Дитяча смертність (до одного року) — 10.1 на тисячу народжених — 74-е місце. Перші місяці (починаючи з кращих показників) займають Сінгапур (2.3) і Швеція (2.8). В Німеччині — 4.2. Українська жінка має, таким чином, в 2-4 рази більше шансів втратити свою дитину, ніж шведка або німкеня. Втім, є країни, де рівень дитячої смертності досягає фантастичних величин. В Анголі, наприклад, гине в середньому 187 дітей з тисячі народ-

жених (226 місце в рейтингу).

Смертність — 16 на 1000 населення в рік. Це поганий показник — 24-е місце в рейтингу — поряд з Буркіна-Фасо, Руандою, Ефіопією. У США рівень смертності майже удвічі нижчий (110 місце), а в Алжирі — більш ніж у 3 рази (204 місце).

Очікувана тривалість життя (при народженні) — 69.7 років, 136 місце в рейтингу. Таким чином, суха статистика обіцяє нашим дітям у своїй країні в середньому на 10 років коротше життя, ніж їхнім одноліткам в Німеччині (78.5) або в Швеції (80 років).

Приріст населення. Середньосвітовий показник приросту +1.1%. Це означає, що щороку населення світу приростає (чисельно) приблизно на цілу Туреччину (70 млн.). Європа в цьому відношенні перебуває в стагнації — показник приросту Європейського Союзу в цілому практично дорівнює нулю, хоча деякі його члени трохи додають “у вазі” (Франція +0.3%, Нідерланди +0.25%). За показником зменшення населення замикають рейтинг країни колишнього Радянського Союзу

Наш показник -0.75%. **Останнє місце належить нам.**

В абсолютних цифрах — це зменшення кількості населення приблизно на 300 тисяч за рік.

Нинішнє населення України — менше 47 мільйонів. Таку чисельність населення Україна мала 1970 р., у

1993 р. чисельність досягла максимуму в 52.2 мільйони, а за подальші 12 років скоротилася більш ніж на 5 мільйонів, тобто на 10%. Жодна країна в світі не втрачає своє населення з такою катастрофічною швидкістю. Це вже не просто спад, це ВИМИРАННЯ. Як би зловісно це не звучало, але саме так і лише так можна оцінювати ситуацію. До всього цього треба додати, що фактичне скорочення населення України є набагато більшим. За межами України як гастарбайтери (заробітчани), легальні і нелегальні, постійно перебуває велика кількість наших громадян. Скільки саме — ніхто не знає; називають цифри порядку 7 мільйонів і навіть більше.

Україна займає передостаннє місце в світі за рівнем тривалості життя (“за нами — Росія”) і перше місце в світі за темпами вимирання населення.

Прямолінійні заходи, на зразок підтримки у 8500 грн. при народженні дитини, самі по собі ніякого ефекту дати не зможуть. Не допоможе в цьому питанні і ріст ВВП, адже європейські країни з дуже високим ВВП, мають досить низькі, близькі до нуля, показники приросту населення, тоді як наші “сусіди” в рейтингу економічного рівня мають, навпаки, дуже високі показники (Гондурас (+2.3%), Парагвай (+2.5%), Сирія (+2.3%), Єгипет (+1.8%). Причини набагато глибші.

Економіка

Термін “Економіка” у найзагальнішому сенсі є не що інше, як спосіб, яким суспільство забезпечує себе засобами існування. Як критерій, що більш-менш об’єктивно показує, наскільки успішно суспільство справляється з цим завданням, може служити середня величина *валового національного доходу* на душу населення — певний еквівалент ВВП. В рейтингу за цим показником ми стійко, протягом багатьох років, займаємо позиції далеко за сотим місцем. Дуже вражає динаміка нашого положення в рейтингу впродовж останніх років, особливо в порівнянні з країнами, ще до недавнього часу “спорідненими” з нами в соціально-політичному відношенні (див. діаграму): країни, що однозначно порвали з комуністичним минулим і беззастережно вийшли зі сфери російського впливу, за 9 років зробили крок далеко вгору, піднявшись в рейтингу на 18-28 позицій, тоді як Росія та її сателіти, Україна зокрема, тупцюють на місці.

Тінізація. Характерною особливістю нашої економіки є катастрофічно високий ступінь її тінізації, що досягає за офіційно визнаними оцінками 50%, а в деяких галузях і більше. Такі оцінки одержані шляхом використання методик, заснованих на обліку споживання електроенергії, які були розроблені стосовно країн з більш-менш “нормальною” ринковою економікою.

Україну, звичайно, віднести до цієї категорії ніяк не можна, попри регулярні декларації керівників країни і навіть на формальне визнання “Заходом”. Тому судити про те, наскільки достовірні одержані оцінки тінізації, досить важко, але навряд чи вони занижені: залишається поза сумнівом, що за цим “престижним” показником ми попереду планети усієї. Ступінь тінізації економіки США оцінюють у 8-20%, Швеції — 6-12%, Італії — до 25%. При цьому 35%-ний рівень вважається критичним, за яким тіньова економіка консолідується у взаємозв’язану систему, що самовідтворюється й активно конкурує з легальною економікою. Україна цей рівень далеко перевершила. Наголосимо, що найбільшою мірою тінізовані у нас галузі “великого бізнесу”, офіційно декларовані як пріоритетні напрями — енергетика, добувні галузі, металургія.

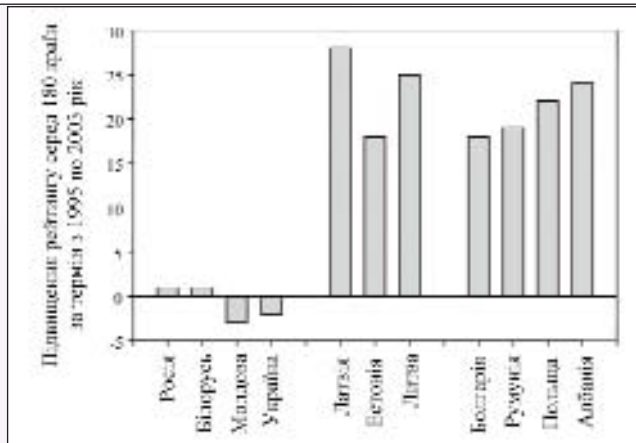

Рис. 1. Динаміка зміни місця деяких країн у рейтингу за величиною ВВП з 1995 по 2003 рік

Впродовж багатьох років державна влада, безумовно при повній особистій зацікавленості її вищого ешелону, зробила все можливе, щоб забезпечити тіньовій економіці спокійне процвітання.

Що все це означає?

Це означає, що деякий вузький шар суспільства, що заробляє великі гроші тіньовими способами, володіє і має можливість безконтрольно розпоряджатися ресурсами, сумірними або які перевищують ресурси держави. При цьому він, цей самий шар, може набагато ефективніше, ніж держава, використовувати свої фінансові можливості, зрозуміло, задля своєї власної мети. Справді, держава зобов’язана утримувати за рахунок легальних джерел доходу державний апарат, армію, системи освіти та охорони здоров’я, повинна виплачувати пенсії, розраховуватися з державними боргами, здійснювати безліч інших, властивих їй обов’язків. Держава весь час живе в режимі дефіциту коштів. Власники тіньового сектора економіки ніяких таких турбот не знають. Їм достатньо мати і добре оплачувати своїх людей у всіх основних структурах державної влади, розбещувати чиновництво, що традиційно вельми схильне до того, і практично монополює володіти ЗМІ. Вони, зазвичай, усвідомлюють, наскільки міцними є їхні нинішні позиції, і віддавати їх без бою не на життя, а на смерть вони зовсім не збираються.

Є великою помилкою вважати, що основне зло тіньової економіки полягає в тому, що держава недоодржує податків. Це, насправді, дрібниці, обчислювані, щоправда, мільярдами, але все-таки не це є головним. Біда, навіть більше ніж “біда” — трагедія України в тому, що консолідована тіньова економіка докладає величезних зусиль, щоб довести справу тотальної приватизації України до логічного завершення — тепер уже до приватизації державної

влади, до перетворення України у свою “кишенькову” державу. Треба визнати, що тотальні “приватизатори” України дуже просунулися в цьому напрямі, і якщо все відбудеться відповідно до їхніх планів, то тіньова економіка автоматично перестане такою вважатися, а тим, кого такий хід речей не влаштує, залишиться роль “біо-

маси”.

Металургія як пріоритетний напрям.

Якщо за величиною середньорічного доходу на душу населення Україна посідає не дуже почесне місце, далеко за сотим, то за експортом сталі — третє місце в світі після Японії та Росії. Але це не привід для того, щоб тішити свою національну гордість. Навпаки, це однозначна ознака нашої драматичної відсталості, не тільки від сусідів, але і від століття.

Часи, коли металургія могла служити мірилом розвитку країни, давно минули. Жодна з високорозвинених країн не витрачає дорогоцінного творчого потенціалу своїх громадян на розвиток чорної металургії понад свої власні насушні потреби. В Україні ж має місце виражена гіпертрофія металургійної галузі. Ціна, якою Україна розплачується за такий перекид, — катастрофічне недорозвинення інших галузей, в яких творчий потенціал народу використовувався би незрівнянно ефективніше. Орієнтація на металургію і добувні галузі дісталася нам у спадщину від радянського минулого. Металургія була головним пріоритетом у 1930-х роках. **Тепер наше минуле пожирає наше майбутнє.** Якщо припустити, що продуктивність праці в металургії у нас в країні і за кордоном приблизно однакова (близько 600 т на металурга у рік), — то на 30 млн т металу, що експортується, додатковий прибуток тільки за рахунок різниці в оплаті праці становить близько \$2.2 млрд. Якщо ж продуктивність праці у нас набагато нижча, ніж у розвинених країнах, то виникає природне запитання, а чому? Чому колосальні доходи від експорту металу не використовувалися належним чином для модернізації виробництва?

Енергетика. Це теж один із офіційно декларованих “пріоритетних” напрямів нашої економіки. І наші успіхи тут незаперечні, хоча і вельми

своєрідні. За витратою електроенергії на \$1000 національного доходу ми посідаємо 4-е місце в світі. Попереду нас тільки Таджикистан, Киргизстан і Узбекистан, а за нами — Азербайджан, Росія, Казахстан, Білорусь. Розвинені країни відстали від цієї плеяди безнадійно. США, наприклад, посідають 102-е місце в цьому рейтингу. Вони витрачають на \$1000 національного доходу у 8.5 разів менше електроенергії, ніж Україна. Не менш виразна і картина витрати нафти на \$1000 національного доходу. Тут попередю усієї планети йде Азербайджан (1-е місце). Україна витрачає у три рази менше нафти і посідає скромне 32-е місце в рейтингу. США витрачають у 3.6 рази менше нафти, ніж Україна, і в рейтингу займають 144-е місце.

Газ. Тут ми теж у перших рядах — займаємо 4-е місце з 92-х. У компанії тих самих країн, що і за витратою електроенергії. А порівняно з розвиненими країнами виглядаємо взагалі дивно. США, наприклад, за цим показником перебувають на 49-му місці і на \$1000 доходу витрачають у 30 разів менше газу, ніж Україна.

Як тільки в Україні створюється, поза всяким сумнівом — умисне, чергова складна ситуація з енергоносіями, негайно вступає дружний хор ентузіастів енергозбереження. Деякі з них щиро (і наївно) вірять в те, що можуть чимось допомогти країні, інші розраховують на можливість отримання державних асигнувань під “актуальну” тематику, треті заробляють політичні дивіденди.

Насправді, воістину фантастична картина енергетики нашої країни, ілюстрована наведеними вище цифрами, обумовлена зовсім не нашою технічною відсталістю, хоча і в цьому відношенні нам, справді, похвалитися нема чим. Причина, однак, не в техніці. Ніякі технічні вдосконалення нічого тут змінити не можуть. У найкращому разі вони можуть дозволити зменшити витрату енергії в окремих видах виробництв на декілька відсотків, у найвідсталіших галузях — навіть відсотків на 50, але ніяк не в десятки разів!

Справа зовсім не в техніці, а в глибокій порочності самої структури нашої економіки. Вона не забезпечує ефективного сполучення споживаних потоків енергії з виробничою і споживацькою активністю населення.

Справа не в тім, що ми щось робимо недостатньо кваліфіковано, а в тім, що ми робимо взагалі зовсім не те, що повинні були б робити. Величезні потоки енергії, що пропускаються крізь наші економічні структури, ви-

конують дуже мало корисної роботи. Корисної — це значить такої, плоди якої потрібні людям. Значна частина потоків енергії конвертується у віртуальну енергію, тобто в гроші.

Атомна енергетика. У зв'язку з проблемою енергозабезпечення країни велике занепокоєння викликає офіційно проголошений намір розвивати атомну енергетику. Цей шлях, на перший погляд, видається достатньо простим і привабливим. Технократи всіх мастей і прагматики, так само як і академіки НАН України, що мають професійні інтереси у сфері енергетики, зокрема ядерної, будуть, звичайно, палко підтримувати цю ідею. Захисники навколишнього середовища висуватимуть контраргументи, до яких, як і завжди, ніхто прислухатися не стане. В результаті будуть ухвалені рішення, що здаються простими, але насправді вони потягнуть за собою лавину нових, набагато складніших проблем.

Намір створити свою атомну промисловість і побудувати цілу серію нових атомних електростанцій є, з одного боку, явним реліктом радянської гігантманії, а з іншого — виглядає як стратегічний задум “великого бізнесу”. По суті, це означатиме появу ще однієї галузі важкої промисловості, яка, при явній слабкості нашої держави, отримає непомірно сильний вплив на її економічну, соціальну й зовнішню політику. Поява нового, вельми потужного потоку енергії приведе до того, що довкола нього неминуче сформуються різні “паразитуючі” структури, з якими державі буде дуже важко взаємодіяти.

Ідея **великомасштабного експорту електроенергії** при ближчому розгляді аж ніяк не видається продуктивною. Жодна з розвинених країн не експортує скільки-небудь значної кількості електроенергії, вважаючи за краще витрачати всю вироблену енергію вдома або навіть закупляти, якщо її бракує, на стороні. Особливо це стосується енергії, виробленої на атомних станціях. Справа в тому, що процес одержання електроенергії за рахунок ділення урану, якщо розглядати його в цілому, починаючи від видобутку уранової сировини і її переробки, характеризується дуже низькою величиною загального коефіцієнта корисної дії. Тому він супроводжується генерацією величезної кількості ентропії, що неминуче виявиться в безлічі несприятливих наслідків, як актуальних, так і віддалених, як безпосередньо пов'язаних з ядерною технологією, так і непрямих. Ентропія — це, зрештою, хаос, безладдя, дезорганізація. Чого-чо-

го, а цих “чеснот” у нас і так більш ніж достатньо. Було б дуже недалекоглядно сприяти їхньому примноженню.

Біомаса. Цей термін, цілком нормальний в екології, порівняно недавно був “укинтий” кимось у наш сучасний політичний лексикон як визначення деякої пасивної, умовно кажучи “другосортної”, хоча і найбільш численної частини населення. Це було сприйнято, і цілком резонно, як відвертий цинізм, але нам до цього не зводити. Тим більше, що термін “біомаса” абсолютно еквівалентний за змістом звичному нам з дитячих років соціалістичному терміну “**трудолюбці маси**”, який анітрохи не менш цинічний, хоча ми цього і не помічаємо.

І один і другий терміни визначають людей як знеособлену масу, що служить всього лише “робочим тілом” виробничих процесів, на зразок того, як водяна пара служить “робочим тілом” парової машини. Відповідно до марксистської доктрини, що реалізувалася в нашому минулому житті, **свідомість трудящих мас визначається їхнім буттям**. Це фундаментальне для марксистів положення є абсолютно некоректним логічно, бо принципово виключає взагалі можливість будь якого прогресу. Справді, як можна змінити буття, якщо не усвідомити спочатку необхідність і можливі шляхи його зміни? Реальний прогрес людства — це реалізація протилежного принципу, а саме: свідомість людей (не мас, а саме людей) визначає, зрештою, їх буття. На те вони і є **homo sapiens**, тобто Людина розумна.

Формула **Маркса** правдива тільки за умови, що рівень буття “трудолюбців мас” свідомо підтримують правлячі кола ледь-ледь на межі терпимого. Таким суспільством легко керувати, — воно поглинене сьогоденними проблемами існування, смиренно чекає милостей згори і дуже боїться прогнати владу. Радянське суспільство було побудовано саме за таким принципом. Як, втім, і стародавнє єгипетське — ще до того, як були винайдені гроші. На жаль, сучасна українська держава неохоче розлучається зі спадщиною свого недавнього минулого.

Проте є одна істотна відмінність у становищі “трудолюбців мас” у Радянському Союзі і “біомаси” в нинішній Україні. Для Радянської держави трудящі маси були стратегічно важливим компонентом.

По-перше — як кінцевий рівень реалізації влади, бо будь-яка піраміда влади повинна мати під собою достатньо широкий базовий шар, що взагалі не володіє жодною владою. По-друге — для легітимізації власного

трудящі маси становили майже невичерпний стратегічний резерв “гарматного м’яса” для військової машини Радянського Союзу. За сукупністю всіх цих причин Радянська держава певною мірою піклувалася про трудящі маси, прагнучи підтримувати їхній життєвий рівень у межах, що не викликають активного незадоволення.

Коли епоха комуністичного правління скінчилася і Радянський Союз розпався, становище трудящих мас істотно змінилося, зокрема в Україні. Скасувавши ідеологічні передумови, влада (в основному, та сама, колишня, але в іншому обличчі) зняла із себе тягар турбот про трудящі маси, надавши їм можливість виживати, як виїде. Вийшло, зрозуміло, дуже по-різному, у більшій частині населення — дуже погано. Що, втім, для багатьох політиків, особливо лівої орієнтації, навпаки, навіть дуже добре, оскільки забезпечує живильне середовище їхнього власного існування й чудовий матеріал для соціальної демагогії. Разом із тим це зовсім непогано і для політичних сил, що купчаться біля протилежного полюса, у світі привілейованого великого бізнесу. Єдиним свідомим бунтом стала “помаранчева революція”, але чим вона завершиться як для учасників, так і для неучасників, у світлі економічного розвитку і поваги до прав “трудящих мас”, на сьогодні важко сказати, але — читай далі.

Торгівля “живим товаром”. “Біомасу” використовують у нашій країні не тільки як легко керований матеріал в політичних іграх, але й як предмет експорту, що забезпечує значну частку національного доходу. Країна фактично торгує своїм “тілом”, своєю “біомасою”. Відносно невелика частка цього торговельного потоку реалізується нелегально і в основному самодіяльно, з використанням традиційних застарілих технологій. Проте, вона забезпечує нашій країні одне з перших місць у світі за поставками фахівців “найдавнішої” професії. В цьому секторі економіки зайнято декілька сотень тисяч жінок, які їдуть для професійної діяльності в інші країни. Імідж України це, звичайно,

не прикрашає, але моралізувати з цього приводу було б щонайменше фарисейством. Набагато чесніше було б з’ясувати і спробувати усунути причини, що роблять цей специфічний вид діяльності настільки привабливим. Жодного разу, однак, не доводилося чути, щоб держава доклала до цього хоч щонайменші зусилля.

Трохи менш очевидне питання з напівлегальним потоком торгівлі “живим товаром”. Йдеться про “заробітчани”. У цій ролі за межами України працює декілька мільйонів її громадян, аж ніяк не найледачіших або бездіяльних. Своїй країні їхня енергія і здібності виявилися непотрібними, й вони змушені продавати їх деінде, природно — задешево. Для себе вони за межами своєї країни дещо заробляють, приносячи, одночасно, дохід, вірогідно чималий, своїм закордонним роботодавцям. Нерідко можна почути, що праця заробітчани корисна й для економіки України в цілому, оскільки вони привозять зароблені гроші додому. Це, звичайно, лукавство, щоб не сказати брехня. Гроші з-за кордону деякі з них справді привозять, але витрачають їх тут переважно на купівлю імпортованих товарів, оскільки вітчизняних прийнятної якості не знаходять (за винятком продуктів харчування). Таким чином, і заробляючи гроші за кордоном, і витрачаючи їх на батьківщині, вони підтримують, в остаточному підсумку, чужу економіку, а зовсім не економіку своєї країни. Крім того, будь-який наш співвітчизник, достатньо активний і кмітливий для того, щоб досягти успіху в капіталістичній країні, добре розуміє, що в рідній країні, наскрізь корумпованій і “кланізованій”, йому нема чого робити в сенсі організації власного бізнесу. Отже, масове явище “заробітчання” — це для України пряма втрата величезного творчого потенціалу.

Не можна будувати свою оселю, відправляючи найактивніших працівників у найми до сусідів.

Влада країни час від часу, звичайно — перед виборами, декларує про свої наміри сприяти легітимізації становища наших нелегальних заробітчани за

кордоном, але не було за 17 років випадку, щоб влада доклала хоч найменших зусиль до того, щоб зробити непотрібним для своїх громадян заняття цим промислом.

Але і це ще не все. Найпотужніший потік “живого товару” тече по цілком легальних каналах. На чужу економіку працюють не тільки кілька мільйонів заробітчани, але й ще більша кількість мешканців України безпосередньо тут, у своїй країні. Їм для цього не потрібно їхати в Росію, Португалію або Туреччину. Можливість задешево продати свою працю і свою долю, так само як і долю своїх дітей, надано їм і на батьківщині. Це “щастя” дарують їм наші привілейовані галузі промисловості, які мають нагоду експортувати свою продукцію тільки завдяки колосальній — в 10-20 разів — різниці в оплаті праці в нашій країні й у тих країнах, куди ця продукція надходить. Експорт сировини, металу й іншої продукції, виробленої з витратою великої кількості малокваліфікованої й низькооплачуваної праці, є не що інше, як замаскована, хоча і легальна форма торгівлі віртуальним “живим товаром”.

Наявність потоків “живого товару” в усіх перерахованих його формах можна було б вважати явищем тимчасовим, перехідним, і тому певною мірою терпимим, якби воно супроводжувалося зменшенням “рушійної сили”, що породжує ці потоки, тобто щоб відбувалося зближення якості життя у нас і там, куди ці потоки спрямовані. Природно, за рахунок поліпшення якості життя у нас, а не за рахунок погіршення у них.

Якби такий ефект мав місце, то й потоки поступово б вгасали. Насправді нічого подібного не спостерігаємо; наше становище в економічному рейтингу залишається стабільним десь у його “хвості”, тоді як потужність потоків “живого товару” анітрошки, воєвидь, не знижується. Зате явно спостерігаємо інший ефект — наростання ступеня економічної нерівності в країні за рахунок прискореного збагачення дуже вузької верстви населення.

Нерівність

У всякому суспільстві завжди має місце нерівність у розподілі доходів. Є багаті люди, є менш багаті, а є й бідні. І їх чимало. Нерівність сама по собі не є, однак, якоюсь “вадою” суспільного ладу. Вона неминуче породжується самим процесом функціонування економіки й у той самий час є рушійною силою, що спонукає людей до

економічної активності. Загальну картину розподілу доходів у суспільстві можна представити наочно графіком, на горизонтальній осі якого вказано порядковий номер у рейтингу, починаючи від найбагатшої людини і кінчаючи найбіднішою, а на вертикальній осі — відповідні величини доходу (рис. 2).

У відносно стабільних суспільствах, які достатньо тривалий час не за-

навали серйозних економічних або політичних потрясінь, графік розподілу доходів має в своїй основній частині вигляд похилої прямої лінії.

На рис. 2 наведено як приклад такий графік для США 2002 року. Цілком очевидно, що позиції в лівій частині графіка, ближче до початку координат, в матеріально відношенні привабливіші, ніж позиції в правій частині, що відповідає ділянці

існування: трудящі маси завжди голосували за улюблену владу дружно і з 99.9%-им результатом. По-третє — трудящі маси були необхідні Радянській державі як “робоче тіло”, що приводить в дію його дуже неефективну промисловість. По-четверте — низьких доходів. Нахил лінії розподілу визначає рівень мотивації, що спонукує людей докладати зусилля для того, щоб переміститися, наскільки вдасться, вліво, ближче до перших номерів у рейтингу. Чим крутіший нахил лінії, тим сильнішою є мотивація, і навпаки, якщо лінія розподілу має дуже малий нахил, то, власне, і старатися нема чого. Таким чином, *нахил лінії розподілу визначає напруженість ділової активності й конкуренції в суспільстві.*

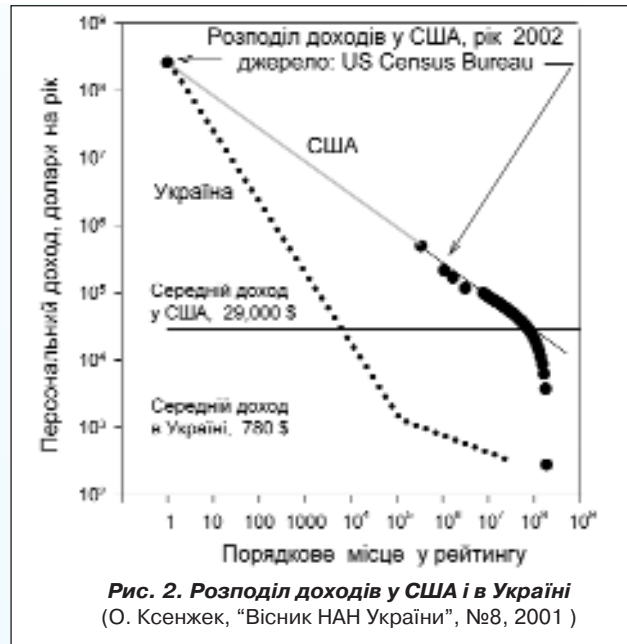
У стаціонарних умовах існування суспільства нахил лінії розподілу може набувати значення тільки між нулем і одиницею. Нижня межа відповідає граничному комуністичному ідеалу загальної рівності, але одночасно це означає і загальну апатію суспільства через відсутність мотивації до якої-небудь економічної діяльності. В іншому разі, при дуже великій крутості лінії розподілу, непомірно зростає різниця між вищим і нижчим рівнем доходів, що неминуче призводить до загострення соціальної напруженості.

Два “полюси” нерівності — бідність і багатство — дуже несиметричні стосовно середньої величини доходу. *Рівень бідності не може бути нижчим від середнього доходу більш ніж у декілька разів, у 2-3, у найгіршому випадку в 5-10 разів.* Межа лімітована фізичною можливістю виживання. На відміну від бідності, рівень багатства нічим, у принципі, не обмежений. Максимальний рівень доходів може перевищувати середній дохід в 10-100 тисяч разів і більше. Чим крутіша лінія розподілу, тим більше ця різниця. Відповідно, тим більша частка загального національного доходу країни концентрується в руках дуже вузького соціального прошарку. Водночас, тим більша частина населення має доходи нижче середнього рівня. Навіть у найбільш егалітарних суспільствах не менше двох третин населення мають доходи нижче середнього, а при крутості 0.7 частка таких людей досягає 85%.

У країнах із розвинутою і стабільною економікою встановлюється деякий компромісний нахил лінії розподілу, при якому забезпечено достатньо високу ефективність економіки й разом із тим не виникає помітної соціальної стурбованості суспільства. Звичайно, це демократичні країни. Характерна для них величина нахилу лінії розподілу лежить у межах приблизно

0.35-0.5 — вищі значення в більш типових “капіталістичних” країнах, таких як США, нижчі — в більш “соціалістичних”, зокрема як Швеція. Від крутості функції розподілу залежить не тільки характер економічних відносин в країні, але й її соціально-політичний стан. Якщо крутість лінії розподілу істотно більша вказаних значень, досягаючи, наприклад, значень 0.7-0.8 або більше, то ні про яку демократію в таких країнах мови бути не може. В подібних випадках у країні реалізується тісне злиття державної влади й економічної потужності вузького соціального шару, що володіє більшою частиною національного багатства. Лінійна на основному своєму протязі функція розподілу, така, наприклад, як показана на приведеному вище рисунку для США, характерна для сталих суспільств. Вона свідчить про те, що велика частина населення, що одержує доходи, функціонує, фактично, як суб'єкт єдиного економічного механізму, загального за принципом своєї дії як для тих, чії доходи не перевищують пари тисяч доларів на місяць, так і для тих, у кого вони в 10000 разів більші. Становище в Україні зовсім інше. Лінія розподілу доходів поза сумнівом має явно виражений двофазний характер, як показано на рисунку. На відміну від графіка для США, побудованого на підставі офіційних даних, графік для України побудовано на основі наближених оцінок, оскільки офіційних даних з такого “делікатного” питання знайти не можна. Тим паче, що понад 50% економіки перебувають “у тіні”. Двофазна лінія розподілу доходів виникає практично у всіх випадках, коли суспільство стає об'єктом якогось-небудь соціального або іншого катаклізму, наприклад, війни, революції, перевороту, невдалої реформи тощо. У такі періоди стрімко зростають доходи вузького суспільного шару, що зумів скористатися несподівано виниклими можливостями, і спадають доходи основної маси населення. Функція розподілу стає двофазною і складається з дуже крутої початкової ділянки і пологого продовження.

Саме таким прикладом є Україна.

У суспільствах, здатних до самоорганізації, така двофазна функція розподілу є тимчасовою і досить швидко трансформується в пряму лінію з однаковим нахилом майже по всій довжині, перетворюючись на однофазну. Скажімо, у багатьох країнах Європи, сильно зруйнованих під час війни, процес вирівнювання функції розподілу, супутній процесу відродження економіки, практично завершився протягом яких-небудь 5-7 років.

Україна щодо цього є протилежним прикладом — за 17 років державної незалежності жодної тенденції до вирівнювання функції розподілу не спостерігаємо. Навпаки, саме перша, крута ділянка функції розподілу, що відображає доходи найбагатшої частини населення, зростає значно швидше, ніж підвищується середній дохід. Суспільство не еволюціонує до якогось, умовно кажучи, “рівноважного” стану, а навпаки, поляризується. Для України це вкрай тривожний симптом. Він свідчить про те, що населення України, неухильно розшаровується на дві фази, що не змішуються, на два класи — якщо комусь цей термін більш звичний — дуже вузький, але який володіє всією країною “клас” господарів життя, і “біомасу” — всю решту її населення. Формування середнього класу, на який у нас прийнято покладати великі надії, в українському суспільстві з чітко вираженою двофазною структурою розподілу доходів неможливе. Ту її частину, котру просувають на роль “середнього класу”, насправді таким не є, а представлена, здебільшого, освіченими людьми, що свідомо обслуговують надбагатий клас суспільства, додаючи йому деякого цивілізованого лиску.

Психологія

Однозначно визначити нинішній морально-психічний стан нашої країни дуже непросто, якщо взагалі можливо. *Цілком очевидні ознаки роздвоєння національної “особистості”: Захід — Схід, ЄС — ЄП, Росія — Європа, капіталізм — соціалізм, помаранчевий — біло-блакитний тощо. Це вже навіть не роздвоєння, а розчленування на безліч гілок і дрібних гілочок, тобто, по суті, розпад “національної особистості”.* Дуже тривожною ознакою є те, що процес розпаду національної свідомості має ознаки прогресування. Скажімо, цілком однозначна орієнтація населення України, продемонстрована історичним референдумом 1 грудня 1991 року, за минулі 17 років майже розпливлася: кількість людей, що зберегли прихильність ідеї справжньої незалежності своєї країни скоротилася щонайменше вдвічі, тоді як кількість супротивників цієї ідеї зросла у декілька разів.

Є декілька причин явно вираженої поляризації суспільства за географічною ознакою Схід—Захід. Певну роль тут, звичайно, грає етнічний склад різних регіонів України і особливості їхньої історії.

Важливішим, проте, є не “просторовий”, а “часовий” чинник, а саме — назад або вперед, в минуле або в майбутнє. В минуле багатьох людей тягне мрія про стабільність, хоча насправді це всього лише ностальгія за чимось звичним, що бачиться за давністю років у рожевому кольорі. По суті, ця мрія — це синдром “радянської людини”, яка привчена до життя без резерву — “від авансу до полочки” і, відповідно, панічно боїться яких-небудь несподіваних “збоїв” у цьому примітивному життєвому циклі. Навпаки, шлях уперед, в майбутнє, таїть у собі невизначеність і невідомість, а головне, він вимагає від людей відповідальності, що для нашого народу вкрай незвично.

Загалом, острах до нового і тяга до звичного — це природний, біологічно обумовлений комплекс, що в нашому випадку утворився і генетично закріпився багатьма століттями несамотійного існування народу. Явище, по суті добре відоме в етології, науці про поведінку тварин. Навіть найбільш “дикі” хижаки, скажімо, вовки або тигри, якщо вони з юного віку вирощені в неволі, зовсім не “біжать у ліс”, коли їм таку можливість надано, а тиснуться до своєї звичної клітки. Орієнтація в майбутнє вимагає від

людини (і суспільства) більшої психологічної напруги, ніж орієнтація назад. Вона вимагає готовності йти на ризик, брати на себе відповідальність, ставити перед собою не тільки сьогохвилинні, але і віддалені цілі.

Обидва основні вектори — *консервативний і прогресивний* — в тій або іншій пропорції властиві будь-якому суспільству, але від того, які ці пропорції, залежить курс розвитку суспільства. В Україні консервативний вектор психологічної установки населення в надзвичайній мірі посилено консервативною орієнтацією “великого бізнесу”, який успадкував матеріальну базу радянської важкої промисловості і прагне якомога довше зберігати для себе можливість її експлуатації. Не чинить скільки-небудь ефективної протидії консервативним тенденціям населення й державна влада, яка пов’язана з великим бізнесом тісними узами і так само, як і останній, значною мірою успадкована від минулого, не тільки персонально, але і за своїми увчленнями і традиціями. Нарешті, дуже важливим чинником, що орієнтує масову свідомість населення України “назад, у минуле”, є цілеспрямована активність колишньої метрополії.

Корупція

Корупцію як явище прийнято звичайно відносити до категорії моралі, ось, мов, трапляються ж люди якісь такі не дуже хороші або зовсім нехороші, нечесні, хабарі беруть своїми руками; треба пояснювати їм, що це, мовляв, недобре, виховувати їх треба, у крайньому разі навіть карати (зрозуміло, якщо розмір хабара невеликий). Такого роду умовляння тривають постійно, але ні до чого не призводять — це зрозуміло всім. Всі 17 років нашої новітньої історії обіцянка “боротьби з корупцією” є неодмінним компонентом передвиборчих програм всіх, мабуть, без винятку кандидатів на будь-які державні посади, насамперед, звичайно, на посаду президента. Повна безплідність боротьби з корупцією цілком закономірна, тому що корупція в нашій країні — це не моральна категорія, не “зіпсутість звичаїв”, а системна властивість нашого державного і економічного механізму, отримана в спадщину при самому народженні України.

Корупція є не що інше, як конвертація влади в гроші. Події кінця вісімдесятих років минулого століття, що призвели до розпаду Радянського Со-

юзу і відбрунькування від нього України, можна розглядати як свого роду великий корупційний вибух — практично миттєве (за історичними мірками) перетворення влади у власність. В Радянському Союзі основною реальною цінністю була влада як така, влада партії і партійно-господарської номенклатури. Сукупність матеріальних благ, доступних конкретній людині, перебувала в повній відповідності з обсягом її влади. Коли крах соціалістичної системи, що невблаганно насувався, став очевидним, партійно-господарська номенклатура, що керувала всім господарством країни, знайшла для себе непоганий вихід. Щоб не загинути під уламками системи, що обвалюється, вона організувала великий корупційний переворот, який дозволив їй якісно змінити свій статус — перетворитися з керівників господарством країни у власників усього, що в ній є цінного. Народ теж одержав свою частку — зношений житловий фонд і фантики, тобто “майнові сертифікати”, — і залишився задоволений, втім, тільки на деякий час, поки не почав потроху розуміти, що його добре “обдурили”.

Корупція, тобто перетворення влади в гроші, принципово відрізняється від торгівлі якимись матеріаль-

ними цінностями, картоплею, наприклад, або, скажімо, діамантами. На відміну від тривіальної торгівлі, при конвертації влади в гроші кількість продаваного матеріалу, тобто влади, не зменшується, а навпаки, може навіть зростати.

Україна насичена корупцією настільки, що явище це вже навіть не сприймається як злочинність, а скоріше як сумна, але звична і неусувна норма нашого життя. Викоринити корупцію зусиллями корумпованих структур або органів — це задача зрідні тій, яку відомий барон геніально вирішив, витягнувши себе з болота за волосся. Мабуть, жодна з наших численних партій не ігнорує таку можливість, демонструючи тим самим, що корупція насправді дуже корисна, навіть життєво необхідна для функціонування нашого нинішнього “політикуму”.

За рівнем корумпованості Україна займає серед інших країн цілком “гідне” місце — поруч із Нігером та Суданом і, між іншим, із Росією теж. Transparency International оцінив рівень корупції в Україні у 2005 р. величиною 2.6 бала за 10-бальною шкалою, що відповідає 113-му місцю із 159 (128-е місце у 2004 р.).

"Хай буде мені соромно!"

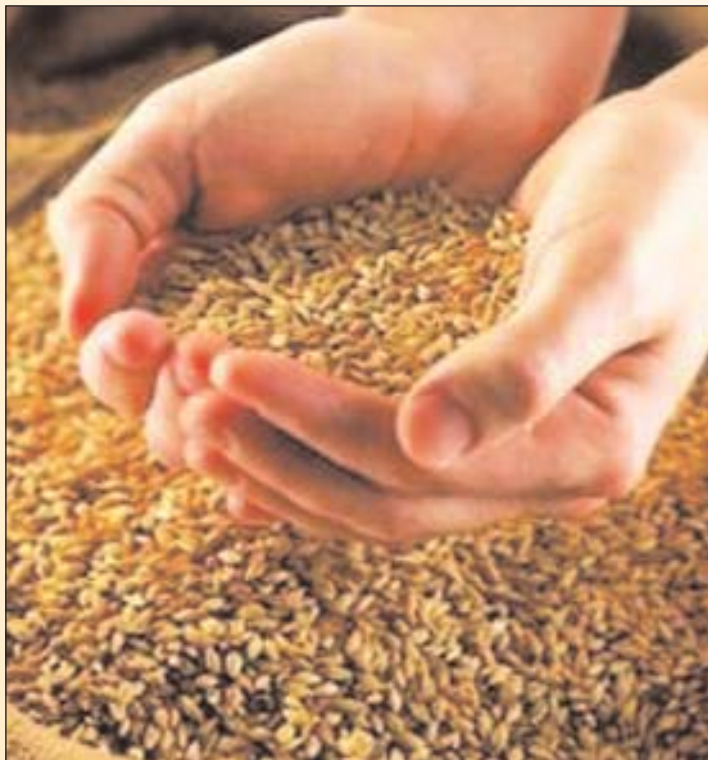
Почуття національної солідарності, самоповаги і гордості за свою країну — це абсолютно необхідні компоненти менталітету будь-якого народу, що претендує на те, щоб займати гідне місце серед інших самостійних народів. Якщо ці почуття й переконання пригнічені або виражені дуже мляво, то шанси такого народу на досягнення бажаної мети стають вельми ілюзорними. Замало, проте, мати або навіть демонструвати почуття національної гордості. Воно виявляється недіючим і навіть фальшивим, якщо в менталітеті народу, як і в свідомості окремої людини, відсутня неодмінна додаткова компонента, а саме — здатність до відчуття сорому. Почуття честі і гідності, з одного боку, і здатність відчувати сором — з іншого, невіддільні: якщо ця здатність атрофована, то ні про яку честь і гідність казати не доводиться. Це стосується як окремої людини, так і нації у цілому.

Колись давно в Київській Русі існувала суворая клятва: "Хай буде мені соромно!". Це свідчить про те, що в ту добу громадянам Київської Русі було властиве розвинене почуття честі і відповідальності. Клятву вони сприймали дуже серйозно і прагнули не допускати вчинків, за які їм було б соромно. На превеликий жаль, доводиться визнати, що з часів Київської Русі, а особливо за декілька століть існування у складі Російської імперії, моральний дух народу піддався глибокій ерозії.

Нічого дивного в цьому, взагалі-то кажучи, немає. Високі моральні якості — честь, гідність, почуття відповідальності, так само як і здатність відчувати сором за свої погані вчинки — все це духовне надбання вільних людей і вільних народів, або, щонайменше, таких, які активно домагаються свободи. Рабам, кріпакам, підневільним, васалам, які добровільно віддалися під чиюсь "руку", всі ці якості не властиві — вони відповідальності за своє життя не несуть і сподіваються на милість володаря. Їм досить культивувати смиренність, готовність до слуханості й вважати терпіння майже

національною чеснотою. Ось так і нам, в більшості своїй, ні за що не соромно і ні в чому ми не винні.

А тим часом приводів для того, щоб відчувати пекуче почуття сорому, у нас більш ніж достатньо. Нам повинно бути соромно, навіть дуже соромно за те, що добровільно віддали своє майбутнє, долі своїх нащадків на багато поколінь уперед в обмін за якусь сьогохвилинну короткострокову вигоду, до того ж зовсім не зрозуміло чію. Соромно за те, що, відмовившись, по суті, від відповідальності за свою долю, ми проіснували на території Європи майже чотири століття так, начебто нас і зовсім серед її народів не було. Спробуйте оцінити внесок України в світову науку, культуру, цивілізацію, тільки об'єктивно, не

приписуючи Україні заслуги і досягнення тих її синів, вихідців з України, які змогли реалізувати свої здібності і зробили щось значне, але не в своїй батьківщині, а тільки вибравшись за її межі, десь там, в інших краях, задля слави і на користь інших суспільств. Чесна і неупереджена оцінка нашого реального національного внеску вийде, на жаль, невеликою.

Соромно, що протягом півтора десяти років державної незалежності ми неухильно посідаємо останні, або, в усякому разі, дуже далекі місця в рейтингах за всіма показниками, за якими бажано бути попереду, і навпаки, перші місця за показниками, які нашу країну зовсім не прикрашають.

Соромно протягом багатьох років дивитися той самий спектакль, що фальшиво грають ті самі, дуже погані, проте дуже добре оплачувані й, до того ж, які ще непогано підробляють при нагоді продажем своїх голосів актори, які спеціалізуються, майже всі поголовно, на амплуа безкорисливих захисників наших прав, свобод і благополуччя.

Соромно залишатися безпорадними перед напором невтримного грабунку країни, що дійшов уже до рівня скверів, парків, дитячих майданчиків, житлових приміщень. Соромно бачити, як держава на ім'я Україна, що ще не зміцніла і не показала себе гідною увійти до сім'ї європейських держав, перетворюється на допоміжну структуру з обслуговування великого бізнесу, а по суті — олігархічних кланів, які привласнили всю нашу країну.

Щоб відродити в собі почуття національної гідності, а зовні — повагу світу, треба, щонайменше відмежуватися від колишньої метрополії, настільки впевнено і недвозначно, щоб навіть Росія переконатася, що це вже не декларация, а необоротна дійсність, і назавжди припинила би будь-які зусилля повернути Україну в сферу своїх імперських жадань. До речі, це б і Росії пішло тільки на користь, підвищивши її шанси на одужання від застарілої, майже невиліковної хвороби що зветься "імперський синдром". Не менш важливо, щоб Україна, доки не стало запізньо, зробила рішучий стрибок із надмірно тривалої, дуже невизначеної і руйнівної пострадянської фази свого існування в якісно іншу фазу активного створення справді своєї, нової, власної держави. Виклики XXI ст. наче "диктують" нам наше місце в глобалізаційному розподілі економіки: Україна — велика аграрна держава світу.

Важко передбачити, якою може бути реакція народу на історичний виклик, що виник. Чи спроможеться він на надзвичайні і незвичні для нього зусилля, чи зволіє залишитися у звичній ролі біомаси? Від того, якою буде насправді реакція народу, залежить, чи відбудеться в доступному для огляду майбутньому такі зміни в нашій країні, що дозволять її громадянам із чистою совістю пишатися нею.